

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LXIV

Београд 2017.

Број 1–2

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

УДК: 811.163.41'367.33

https://doi.org/10.18485/kij.2017.64.1_2.1

ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.02.2017.
Прихваћен: 15.04.2017.

КАКО ПРОСТА РЕЧЕНИЦА МОЖЕ БИТИ СЛОЖЕНА (О подели реченица „по саставу”)

У раду се разматрају два приступа анализи реченице која су најрелевантнија за наставу српског језика – традиционални и комуникативно-граматички. Упоредију се њихови појмовно-терминологички инвентари и, после анализе одговарајућих примера, појмови и термини из традиционалне граматике приказују се у светлу комуникативно-граматичког приступа. Нарочита пажња посвећује се интеграцији појмова просте и сложене реченице у тај приступ. Затим се укратко коментаришу теоријска решења у вези с простим и сложеним реченицама из трију новијих граматика српског језика. На крају се проблем сагледава из једне шире теоријске перспективе.

Кључне речи: савремени српски језик, синтакса, реченица, проста реченица, сложена реченица, комуникативна реченица, предикатска реченица, настава српског језика

*klikovac@fil.bg.ac.rs

1. Увод: два приступа анализи реченице

1.1. Навешћемо најпре неколико термиолошких спојева са термином *реченица* који се јављају у нашој науци и наставној пракси:¹

проста реченица;
 проста проширена реченица;
 сложена реченица;
 зависносложена реченица;
 вишеструко сложена реченица;
 независносложена/напоредносложена реченица;
 напоредне/независне реченице;
 независна реченица;
 управна/главна реченица;
 зависна/споредна реченица;
 виша/шира реченица;
 предикатска реченица;
 комуникативна реченица.

Ти термиолошки спојеви, као што знамо, проистичу из двају приступа реченици. Један је традиционални; у науци га заступа још Стојан Новаковић у својој *Српској граматици* (Новаковић 1894), а свој класични израз налази у граматикама Михаила Стевановића (Стевановић ²1954, ³1979). Други је увео Љубомир Поповић у својим радовима (Поповић ¹⁵2014, 1996, 1997–2000, 1998, 2003) и он сам га назива комуникативно-граматичким или интегралним. Ти се термини, дакле, према приступу разврставају овако:

Традиционални приступ	Комуникативно-граматички приступ
– проста реченица	– комуникативна реченица
– проста проширена реченица	– предикатска реченица
– сложена реченица	– независна предикатска реченица
– независносложена / напоредносложена реченица	– зависна предикатска реченица
– напоредне/независне реченице	– виша/шира реченица
– зависносложена реченица	(– зависносложена реченица)
– управна/главна реченица	– вишеструко сложена реченица
– зависна/споредна реченица	

1.2. У традиционалном приступу (онако како је представљен у граматикама М. Стевановића) једна од подела реченица је и „по саставу”. Резимираћемо је на следећи начин. **Проста реченица** је она која има два члана – субјекат и предикат, при чему су оба састављена од по једне речи. Међутим, чешће од њих

¹ Овај рад је настао на основу предавања које је ауторка одржала на 58. традиционалном републичком зимском семинару за професоре и наставнике српског језика и књижевности, у фебруару 2017.

су **просте проширене реченице**² – оне код којих се субјекат и предикат састоје од двеју или више речи, и/или оне чији предикат уз себе има неку одредбу или допуну. **Сложена реченица** „се добија кад се две или више простих или простих проширених реченица [...] међусобно тако повежу да чине једну целину” (Стевановић 1954: 307). Просте одн. просте проширене реченице могу међусобно бити у напоредном/независном односу, кад „не зависе једна од друге” (Стевановић 1954: 307–308), тј. кад „стоје напоредо [...], а не служе за објашњење других реченица – ни као њихове одредбе, ни као допуне [...]” (Стевановић³ 1979: 780); онда се оне називају **напоредне** или **независне реченице**, а цела сложена реченица је **напоредносложена** или **независносложена**. Просте одн. просте проширене реченице могу бити и у зависном односу: „Ако једна реченица одређује или допуњава неку реч из друге реченице, или и целу реченицу, онда је она *зависна* од те реченице, *подређена* јој је” (Стевановић 1954: 308); прва се назива **зависна** или **споредна**, везана је за другу, **управну** или **главну**,³ а заједно чине **зависносложену реченицу**.⁴ И још о зависним реченицама (Стевановић³ 1979: 819):

Зависне се реченице употребљавају у служби било којег реченичног дела, али су основне њихове функције, чак и кад иначе врше службу којег главног дела реченице, увек функције одредбе или функције допуне. И несумњиво ће најтачнија дефиниција зависних реченица бити ако се о њима каже да су то увек одредбе или допуне реченица или појединих делова реченица од којих зависе.

У складу с таквим разумевањем њеног „састава”, „сложена” реченица се анализира тако што се „пресеца” испред везника – било да је он напоредан или зависан. Управо из таквог приступа анализи реченице проистиче и сам термин *везник*: подразумева се да се „просте” реченице *везују* једна за другу, независно од тога у каквом су међусобном односу (приређеном или подређеном). Сликавито речено, везник би био „чворић” који би везивао два одсечка говорног ланца – две „просте” реченице у „сложеној”.

² У вези с поделом реченица по саставу Стевановићеве формулације нису увек међусобно сагласне: некад би се могло закључити да је подела двочлана – на просте и сложене реченице, а да унутар простих постоје „непроширене” (које назива и „обични вид просте реченице” – нпр. Стевановић³ 1979: 23) и „проширене” (које „чине посебну врсту простих реченица” (*исто*)); међутим, некад о простој и простој проширеној реченици говори као о двема посебним врстама, које су паралелне сложеним реченицама (тако чини у својој средњошколској граматичи (Стевановић 1954: 280), али се то имплицира на више места и у његовој великој граматичи – в. Поповић 2003). Поповић (2003) закључује, на основу Стевановићевих формулација и чињенице да Стевановић први део термина – реч *проста* – понекад изоставља (а и кад га ставља, чини то после термина *проширене*), да његова подела реченица по саставу није суштински двочлана, него трочлана. Он истиче и да је таква подела логички неодржива, јер захтева два критеријума, шири и ужи, којима би се добиле две двочлане поделе: по критеријуму броја предиката реченице би се делиле на просте и сложене, а по одсуству одн. присуству зависних чланова просте би се делиле на непроширене и проширене.

³ Поповић (1982) прецизира да појмови главне и споредне реченице представљају резултат односа део : целина (односно однос клауза према исказу), а да појмови зависне и управне реченице проистичу из односа део : део (једна клауза према другој).

⁴ Стевановић пише *напоредно-сложена, независно-сложена и зависно-сложена реченица* (с цртицом).

1.3. У комуникативно-граматичком (даље: К-Г) приступу уочава се да је термин *реченица* двозначан. У једном значењу односи се на комуникативно целовиту (завршену) поруку, чија је целовитост у говору означена интонацијом, а у писању великим словом на почетку и завршним знаком интерпункције на крају; то је највиша синтаксичка а најмања комуникативна јединица, и њен прецизан назив је **комуникативна реченица** (или **реченица у ширем смислу**, или **реченица-исказ** – као „најмањи завршени изговорени или написани исказ” – Поповић 1996: 1). У другом свом значењу, термин *реченица* се односи на синтаксичку конструкцију која је образована са глаголом у личном облику (употребљеном у функцији предиката); она означава неку ситуацију⁵ и њен прецизан назив је **предикатска реченица** (или **реченица у ужем смислу**, или **клауза**). **Независне предикатске реченице** имају комуникативну функцију (тј. њима се може дати неко обавештење, поставити питање, упутити захтев и сл.); другим речима, врстама независних реченица граматикализују се одређени типови говорних чинова. **Зависне предикатске реченице** имају функцију неког члана више синтаксичке јединице – друге предикатске реченице (независне или зависне) или синтагме. ПР чији је неки члан исказан зависном ПР-ом је **виша** или **шира реченица** за ту зависну, односно **зависносложена**⁶. Ако једна виша (шира реченица) садржи зависну која и сама садржи зависну, онда је она **вишеструко сложена**.

КР и ПР стоје у корелацији: за образовање КР-е потребна је најмање једна независна ПР, изговорена са одређеном интонацијом одн. написана с великим словом на почетку и завршним знаком интерпункције на крају.⁷

У оквиру овог приступа јасније се истиче битна разлика између напоредних везника, који могу повезивати све синтаксичке јединице у напоредни однос, не припадајући ниједној од њих, и зависних везника, који припадају зависној рече-

⁵ Поповић у својој граматици термин *ситуација* употребљава као, како каже, технички термин који обухвата радњу, збивање, процес, стање и сл. (Поповић ¹⁵2014: 207); међутим, понекад под ситуацијом подразумева и све оно што је означено предикатском реченицом (као нпр. на стр. 212, где каже: „употребом предикатске реченице формиране од глагола ‘чекати’ означена је одређена ситуација”). Ми ћемо тај термин користити у овом другом значењу – дакле, да значи не само радњу, стање, збивање и сл. него и учеснике у њима.

⁶ Овај термин нема сасвим јасно место у Поповићевој *Синтакси*: наводи се у загради, као део следеће формулације: „Сем тога, за *вишу* реченицу без зависне реченице употребљава се термин *главна* или *управна* реченица. А за реченицу чији је неки конституент исказан зависном реченицом каже се да је по својој структури *зависносложена* реченица.” (Поповић ¹⁵2014: 309). Међутим, термини *главна* и *управна реченица* се даље у тексту не употребљавају, а термин *зависносложена реченица* се употребљава, мада врло ограничено – много је чешћи термин *виша реченица*. Уз то, наведена формулација је слична једној ранијој у којој се такође помињу термини из традиционалне граматике *проста* и *сложена реченица* (исто: 207), које даље Поповић не употребљава.

⁷ ПР је само ниска речи (в. нпр. Поповић 1997–2000); на пример, КР *Сунце сија*, образована је од независне ПР-е *сунце сија*, којој је придодата интонацијска/интерпункцијска компонента. Раздвајање једне ниске речи од интонације/интерпункције с којом се она изговара/пише теже је интуитивно прихватљиво кад се има у виду само дати пример, али је знатно лакше кад се имају у виду примери као *Сунце сија*, и *Сунце сија?* – где је јасно да се једној истој ниски речи могу придодати различите интонације, или *Сунце сија* и *птице цвркућу*, где је јасно да ниједна од двеју независних ПР-а нема своју интонацију/интерпункцију.

ници и одређују њено значење, те с њеним пунозначним делом раде нешто слично ономе што предлози чине с именицом испред које стоје (Поповић 1996).⁸

1.4. Ако упоредимо традиционални и К-Г приступ, видимо да је само један термин заједнички: *зависна реченица* (и, евентуално, *зависносложена реченица* – у мери у којој се употребљава у К-Г приступу). (Термин *независна реченица*, иако наоко исти, нема исти садржај – што се види и по томе што је у традиционалном приступу по правилу у множини – јер значи 'просте реченице у сложеној које су независне једна од друге', а у К-Г приступу у једнини (јер значи 'предикатска реченица која има комуникативну функцију'). Нарочиту недоумицу изазивају појмови просте и сложене реченице, који су у традиционалном приступу кључни, а у К-Г приступу се не појављују.⁹

Традиционални приступ анализи реченице примењиван је у школским програмима од самих њихових почетака,¹⁰ а К-Г приступом замењен је најпре у средњим школама (1991. године), а десетак година касније и у 6, 7. и 8. разреду основне школе. Тренутно је заступљен у 5. разреду.¹¹ Тако ђак који је у 5. разреду усвојио појмове просте и сложене реченице, у 6. треба да пређе на појмове предикатске и комуникативне реченице, без експлицитног објашњења у каквом односу они стоје. Исто су имали да учине и они наставници који су током целог свог школовања образовани на традиционалном приступу. Чест исход тога у школској пракси – који се очитује и у неким садашњим уџбеницима за основну школу – јесте следећи: предикатска реченица се изједначава с простом (па се комуникативне реченице деле на предикатске на исти начин као што се сложена реченица дели на просте), а независна са главном; другим речима, усваја се само нова терминологија, а појмовни апарат остаје онај из традиционалне граматике. У таквим околностима намеће се потреба да се та два приступа упореде, нарочито имајући у виду место појмова просте и сложене реченице у К-Г приступу.

⁸ Уп. и Пешковски, у оквиру проучавања координације и субординације као језичких, а не логичких категорија (према Ковачевић 1998: 20).

⁹ Поповић (1996: 36) каже следеће: „при анализи каква је описана у овом раду, појмови просте и сложене реченице *уопште нису потребни* [...], не зато што су нетачни, него зато што постоји бољи, модернији и информативнији начин да се покаже како и зашто говорник или писац употребљава зависне реченице него што је бројање и вештачко изоловање простих реченица у сложеној.”

¹⁰ Рецимо, у програму за 5. разред из 1884. године стоји: „Мисао и реченица. Проста, неразвијена и развијена, реченица. [...] Подела свеза по служби коју врше у реченицама”, а у програму за 6. разред: „... о сложеним реченицама приређивањем и подређивањем и о мешовитим” (Стевановић, В. 1977: 29, одн. 30).

¹¹ У програму за тај разред стоји: „Проста реченица – обнављање знања о главним реченичним члановима (конституентима) [...] Сложена реченица – појам и препознавање (указивање на функцију личног глаголског облика). Уочавање везника у сложеној реченици и указивање на њихову функцију.” На то се наставља програм на 6. разред: „Реченица (основни појмови): комуникативна реченица (синтаксичко-комуникативна јединица која представља целовиту поруку) и предикатска реченица (синтаксичка јединица која садржи глагол у лично облику). Независне и зависне предикатске реченице. Вежбе у исказивању реченичних чланова речју, синтагмом и зависном реченицом. Комуникативне реченице које се састоје од једне независне предикатске реченице и од више њих” (*Програми*).

Та је потреба утолико већа што се термини *проста* и *сложена реченица* и даље широко употребљавају у научној литератури. Поменућемо само три новије граматике: *Синтаксу савременог српског језика* групе аутора (Пипер и др. 2005) – чији је и сам поднаслов *Проста реченица*; *Граматику српског књижевног језика* Живојина Станојчића (Станојчић 2010); *Нормативну граматику српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (Пипер и Клајн 2014). Оне су неједнаких обима и претензија, али могу бити важне за стручно усавршавање наставника; стога ћемо им нешто касније посветити пажњу.

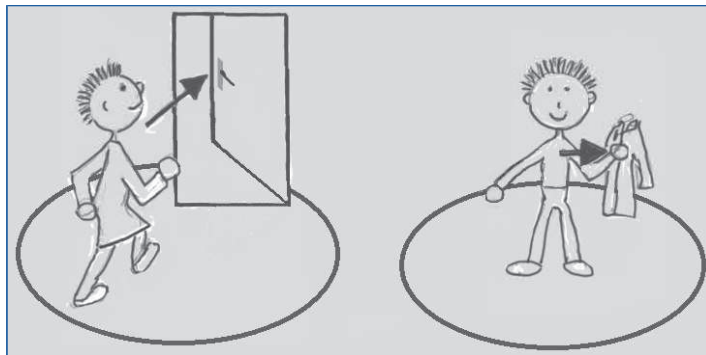
2. Неколико примера

2.0. Кључне појмове из ових приступа размотрићемо тако што ћемо анализирати један број примера. Прва група примера (т. 2.1) помоћи ће нам да утврдимо шта је то независан и зависан однос између двеју ситуација и како се језички може изразити; који се теоријски проблеми јављају у традиционалном приступу зависној реченици и одакле би они могли потицати; како гласи независна ПР. Затим ћемо (т. 2.2) утврдити шта остаје од независне ПР-е кад се од ње одузме зависна. На крају ћемо (т. 2.3) видети шта је то вишеструко сложена реченица.

2.1. Замислимо да треба да означимо следеће: постоји човек по имену Мика, који је био напољу и улази у кућу. Том приликом је учинио нешто уобичајено: прво је ушао у кућу, а затим скинуо капут. У питању су, дакле, две ситуације у сукцесивном односу. Тај однос се може исказати на више начина; нас занимају два, која одсликавају његово различито мисаоно представљање. Први начин је следећи:

(1) Мика је ушао у кућу и [Мика је] скинуо капут.

У том случају две ситуације су мисаоно представљене као симетричне – у смислу да су самосталне, самодовољне, равноправне, независне једна од друге. Представићемо их сликом 1:

Слика 1: Мика је ушао у кућу и скинуо капут.

На језичком плану, свака ситуација је исказана по једном независном ПР-ом: прва је *Мика је ушао у кућу*, а 811.163.41'367.33 друга [*Мика је*] *скинуо капут*. Те две независне ПР-е спојене су везником *и* и обједињене (интонацијом одн. великим почетним словом и тачком) у једну КР-у. Гледано из угла КР-е, њоме се изводе два говорна чина – дају се два обавештења.

Како је означена сукцесивност? Везник *и* није у томе од нарочите помоћи: он има опште значење додавања, које се може конкретизовати на неколико начина, па и као временски след; другим речима, везник *и* не означава нужно сукцесивност, али је дозвољава. Сукцесивност је означена пре свега редоследом реченица: прво иде реченица која означава прву ситуацију, а онда реченица која означава другу ситуацију.¹² Да су независне реченице другачије поређане, значење би било сасвим различито: *Мика је скинуо капут и ушао у кућу*. Дакле, сукцесивност је имплицитна.

Треба приметити и да се ниједна од тих двеју независних ПР-а не може уметати унутар друге: свака независна ПР је целина за себе.

Други начин да се искажу те две ситуације јесте следећи:

(2) Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут.

У том случају ситуације нису мисаоно представљене као симетричне, него је једна оријентисана у односу на другу: ситуација да је Мика скинуо капут се временски поставља у односу на ситуацију да је Мика ушао у кућу, и то тако да се одиграва после ње (налази се иза ње на „временској линији”); да је Мика ушао у кућу је ситуација-оријентир, ситуација-стожер за ситуацију да је Мика скинуо капут.¹³ Дакле, једна ситуација је *оријентисана у времену у односу на другу*, другим речима – сагледана је *с обзиром на другу ситуацију*. О томе нам најбоље говори то што можемо поставити питање *Кад је Мика скинуо капут?* (које за формулацију у пр. 1 не можемо поставити).

Да би се означила улога оријентира коју има ситуација да је Мика ушао у кућу, ПР која је означава има на себи „печат” – а то је реч *пошто*, која означава и да та реченица означава оријентир, и какав је то оријентир (у овом случају – временски), и како се она друга у односу на њу оријентише (у овом случају – да иде после ње).¹⁴

¹² Да је редослед и сам довољан да означи сукцесивност, показује могућност да ове две предикатске реченице буду и посебне комуникативне: *Мика је скинуо капут. Ушао је у кућу*. И тада се подразумева да друга ситуација следи за првом.

¹³ О оваквом односу између двају догађаја говори и Ј. Талми, у оквиру своје когнитивне семантике (Талми 2000: 320 и даље): место које један догађај заузима у времену замишља се као варијабла, а други догађај је референтан – у односу на њега се одређује временско место првог, јер има утврђено место у односу на референтни оквир (временску линију); први је у когнитивном смислу фигура, а други основа. То је „синтаксички дубља структура”, која се може на различите начине исказати у „површинској реченици”.

¹⁴ Реч *кад* би означавала само да је домен у којем означена ситуација има улогу оријентира временски, али сам однос између ситуација био би остављен контексту (понајпре глаголском виду). – Исто стање ствари (тј. исти однос између двеју ситуација) могло је бити мисано представљено и

Приметићемо да је у овом случају сукцесивност између двеју ситуација означена експлицитно, те да дата когнитивна конфигурација тих ситуација (да једна долази после друге, те да ова друга служи као оријентир првој) остаје иста без обзира на ред речи: редослед ситуација остаје исти и у *пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут* и у *Мика је скинуо капут пошто је ушао у кућу*.

Како бисмо могли описати синтаксичку конструкцију у пр. 2? По традиционалном приступу, *пошто је ушао у кућу* је зависна реченица, која зависи од главне/управне *Мика је скинуо капут* тако што врши службу одредбе њеног предиката, а заједно с њом чини (зависно)сложену реченицу. Можемо приметити да у овој формулацији има нечег нелогичног: ако је зависна реченица одредба предиката главне реченице, онда она мора припадати тој главној реченици (као што сваки део припада својој целини); а не може да јој припада јер њих две *заједно* чине сложену реченицу, односно зато што се она *везује за* главну. Међутим, у исто време се чини да у формулацији да се реченица *пошто је ушао у кућу* везује за реченицу *Мика је скинуо капут* као њена одредба има и нечег интуитивно прихватљивог.

Да бисмо испитали шта је то, заменићемо зависну реченицу једном речју – нпр. прилогом *малочас*:

(3) *Малочас* је Мика је скинуо капут.

Шта ради прилог *малочас* са ситуацијом да је Мика скинуо капут? „Узима” ту целу ситуацију и смешта је на временској линији у прошлост, на мало растојање од садашњег тренутка (тренутка говора).¹⁵ Начелно, исто то ради и зависна реченица *пошто је ушао у кућу*: „узима” целу ситуацију да је Мика скинуо капут и смешта је на одређено место на временској линији – а то је после ситуације коју она сама означава. Дакле, то што се зависна ПР односи на целу ситуацију да је Мика скинуо капут, није ништа специфично за зависну реченицу, него је то природа прилошке одредбе за време.

Слично је и са многим другим прилошким одредбама. Ако кажемо:

(4) Мика је скинуо капут у *предсобљу*.

израз у *предсобљу* смешта ситуацију да је Мика скинуо капут у одређени простор. С друге стране, исто то чини и месна ПР:

(5) Мика је скинуо капут (тамо) *где се обично скидају капуту*.

на други начин, тако што би се као оријентир узела друга ситуација: *Пре него што је скинуо капут, Мика је ушао у кућу*.

¹⁵ Ситуацију смештају на одређено место на временској линији и друге одредбе за време. Неке од њих подразумевају оријентир – било да је у питању тренутак говора (*јуче, пре два дана, прошле године, у прошлом веку*) или неки други тренутак (*после утакмице, пре посла*) – а неке не (то су оне које смештају ситуацију на неко место на временској оси која је испарцелисана конвенционалним временским јединицама: *1. јануара 2006. године, у 12 сати* итд.).

Ситуацију да је Мика скинуо капут можемо ставити и у однос према неком појму као њеном узроку:

(6) Мика је *из навике* скинуо капут.

А исто можемо учинити и узрочном зависном реченицом:

(7) Мика је скинуо капут *зато што је тако навикао*.

Допусна одредба би учинила слично: ситуацију да је Мика скинуо капут ставила би у концесивни однос према неком појму – ако је одредба исказана речју (пр. 8), одн. према некој другој ситуацији – ако је одредба исказана зависном реченицом (пр. 9):

(8) Мика је скинуо капут *упркос хладноћи у стану*.

(9) Мика је скинуо капут *иако је у стану било хладно*.

Дакле, у питању је природа прилошких одредби за место, време, узрок и сл.: да „обухватају” целу једну ситуацију и стављају је у однос према неком другом појму (ако су исказане речју или синтагмом) или некој другој ситуацији (ако су исказане зависном реченицом).¹⁶ Међутим, има и оних који заиста одређују предикат; на пример, у случају да Мика има повређену руку, можемо рећи:

(10) Мика је *једва* скинуо капут.

(11) Мика је скинуо капут *како је могао*.

Ове одредбе за начин заиста пре одређују саму глаголску радњу него целу ситуацију.¹⁷

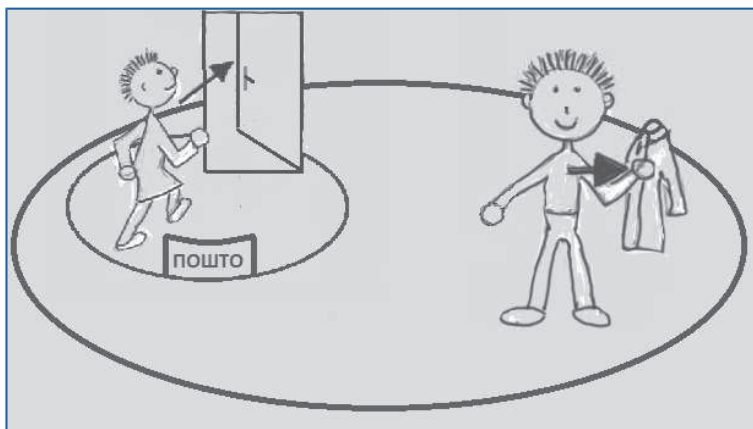
Дакле, у свим примерима (2–11) постоји једна основна, минимална ситуација, која садржи само неопходне елементе – а то су у овом случају вршилац радње, сама радња и трпилац радње. Затим је та минимална ситуација смештена у одређено окружење – временско (пр. 2, 3), просторно (пр. 4, 5), узрочно (пр. 6, 7), допусно (пр. 8, 9), или је одређена сама глаголска радња (пр. 10, 11). Тако је створена једна проширена ситуација.

¹⁶ Таква природа већине прилошких одредби није, међутим, у традиционалној граматици препозната у вези са самим прилошким одредбама – оне се сматрају одредбама глагола: „И када говори-мо о одредбама зависних речи, ми ту на првом месту имамо на уму одредбе глагола. Те одредбе чине речи и скупови речи који се употребљавају уз глаголске облике да одреде оне пратилачке моменте које глаголи у себи увек садрже, да одреде, наиме, време, место и начин вршења глаголом означених процеса, без којих они никад не могу бити, а затим да одреде околности у којима се ти процеси врше, узрок због којег се врше или циљ с којим се врше. [...] Ове пак речи, односно скупови речи, иако различитог значења, имају у суштини исту службу – службу одређивања глагола” (Стевановић³ 1979: 65). Поповић (192014: 255), насупротив томе, каже да је функција прилошких одредби „да пруже додатну информацију о ситуацији означеној предикатом (глаголом), субјектом и допунама”; оне „проширују (развијају) основну информацију исказану члановима синтаксичких модела” (спационирани слог ауторов).

¹⁷ У оквиру функционалне граматике, Дик и др. (2005) праве разлику између прилошких конституената („сателита”) који се тичу предиката – а то су они који означавају средство, друштво, начин и др., и оних који се тичу целе предикације – а то су они који означавају место, време, околности, узрок, услов и др.

За оно чиме се у овом раду бавимо битно је приметити да се за сваки део те проширене ситуације – било да су у питању елементи основне ситуације – радња, вршилац и трпилац радње (исказани предикатом, субјектом и правим објектом), било да је у питању унутрашње својство саме радње (исказано прилошким одредбама као што су оне за начин и меру), било да је у питању спољашње окружење основне ситуације (исказано прилошким одредбама за време, место, узрок, концесију и сл.) – може питати на исти начин, тј. неком упитном речју: питамо *Када је Мика скинуо капут?* исто као и *Ко је скинуо капут пошто је ушао у кућу?* или *Шта је Мика скинуо пошто је ушао у кућу?* или *Шта је Мика урадио с капутом пошто је ушао у кућу?* или *Како је Мика скинуо капут пошто је ушао у кућу?*. Та питања се могу и координирати: *Ко је кад и зашто скинуо капут (кад је речено да се капут не скида, јер је у кући хладно)?* То значи да се све те компоненте ситуације узимају као да су истог реда.

Дакле, формулација традиционалне граматике да се зависна реченица односи према главној као њена одредба „хвата” чињеницу да неки прилошки појам исказан зависном реченицом може да одређује једну ситуацију као целину; међутим, та формулација испушта чињеницу да тај прилошки појам, одређујући ту ситуацију, заједно с том основном, минималном ситуацијом чини једну проширену ситуацију и постаје *један део те проширене ситуације*, истог реда као што су делови основне ситуације – вршилац радње, радња, трпилац радње. То је онај ниво когнитивног представљања који одговара синтаксичкој структури и који ћемо графички приказати сликом 2:

Слика 2: *Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут.*

Дакле, зависне ПР-е у функцији прилошке одредбе чине исто што и речи/ синтагме: проширују основну ситуацију и припадају тој проширеној ситуацији, која је означена вишом ПР-ом. Оне се понашају као речи/синтагме и у том погледу што могу заузимати различита места унутар више ПР-е на исти начин као оне: можемо рећи *Малочас је Мика скинуо капут*; *Мика је малочас скинуо ка-*

пут; Мика је скинуо капут малочас, а исто и: *Пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут; Мика је, пошто је ушао у кућу, скинуо капут; Мика је скинуо капут пошто је ушао у кућу*. Међутим, традиционална граматика третира различито прилошке одредбе исказане ПР-ама и оне исказане речима/синтагмама: прилошка одредба *малочас* не би се издвајала из реченице *Мика је скинуо капут* и не би се рекло да је она у зависном односу према тој реченици као њена одредба.

Да се вратимо КР-и у пр. 2. Њоме се изводи само један говорни чин – даје се једно обавештење. То обавештење је исказано обавештајном независном ПР-ом. Структура те обавештајне ПР-е је следећа:

Како гласи реченични члан	<i>пошто је ушао у кућу</i>	<i>Мика</i>	<i>је скинуо</i>	<i>капут</i>
Који је то реченични члан	прилошка одредба за време	субјекат	предикат	прави објекат

Из ове табеле је јасно и да независна ПР обухвата зависну ПР-у *пошто је ушао у кућу*, као што свака целина обухвата свој део и као што свака реченица обухвата своју прилошку одредбу, тако да гласи *кад је ушао у кућу, Мика је скинуо капут*. Независна ПР, дакле, није исто што и главна/управна реченица из традиционалног приступа, него је то цела реченица која је шири/виша ПР за зависну ПР-у.

А што се везника *пошто* тиче, видимо да он у овом случају није „чворић” којим се зависна реченица везује за остатак више реченице, јер се уопште и не налази тамо где се оне спајају; дакле, зависна реченица *пошто је ушао у кућу* држи се на свом месту захваљујући не зависном везнику, него томе што означава елеменат одговарајуће ситуације.

2.2. У пр. 12 означена је једна ситуација и формулисана као обавештење обавештајном независном ПР:

(12) хладно је

Међутим, та ситуација се може представити и као садржај Микиног осета; у том случају ПР која означава ту ситуацију мора имати „печат” који то показује – везник *да*:

(13) Мика је осетио *да је хладно*

Затим ситуацију да је Мика осетио да је хладно можемо временски одредити помоћу ситуације да је он ушао у кућу:

(14) пошто је ушао у кућу, Мика је осетио да је хладно

Основна, минимална ситуација се, како смо видели, састоји од онога што мора да се исказе – а то су у овом случају опажач, опажање и садржај опажања. Ситуација да је Мика ушао у кућу целу ту основну ситуацију смешта у неки тренутак који је после ситуације коју она сама означава. Опажач, опажање и

садржај опажања су исказани субјектом, предикатом одн. правим објектом. У функцији правог објекта је изрична зависна реченица. Ситуација-оријентир је исказана временском ПР-ом, која има функцију одредбе за време.

У оквиру традиционалног приступа реченица из пр. 14 посматрала би се другачије – као састављена од главне *Мика је осетио* и две зависне – *кад је ушао у кућу* и *да је хладно*. Постоји, међутим, проблем и у вези с појмом главне/управне реченице – а то је тај што *Мика је осетио* није реченица: не постоји ниједна дефиниција реченице која би обухватила конструкцију *Мика је осетио*.¹⁸ Слично је и са оним што остаје кад независној ПР-и одуземо зависну и у следећим примерима:

- (15) Мики је било толико хладно *да се најезио*.
 (16) У кући је било хладније *него што је Мика очекивао*.
 (17) У кући је било сувише хладно *да би се у њој могло седети*.
 (18) Мика је урадио *што би и свако други урадио*.
 Итд.

У примерима као што су 2, 5, 7, 9, 11, где зависна реченица има функцију прилошке одредбе, која је структурно необавезни реченични члан, чини се да је оно што преостаје кад се она одузме од независне ПР и сâмо за себе реченица. То би могла да буде реченица (јер садржи све чланове неопходне да би била синтаксички потпуна), али то није *та иста* реченица: реченица која садржи одредбу и она која је не садржи нису исто. Послужићемо се опет реченицом из пр. 3: исто као што не говоримо о самосталности дела реченице *Мика је скинуо капут* у реченици *малочас је Мика скинуо капут*, исто тако не можемо говорити ни о самосталности дела *Мика је скинуо капут* у реченици *пошто је ушао у кућу*, *Мика је скинуо капут*.

2.3. Размотрићемо још један пример:

- (19) Мика је осетио да је хладно, иако су претходног дана долазили мајстори да оправе радијаторе.

Структура независне ПР-е од које се састоји ова КР је следећа:

Како гласи реченични члан	<i>Мика</i>	<i>је осетио</i>	<i>да је хладно</i>	<i>иако су претходног дана долазили мајстори да оправе радијаторе</i>
Који је то реченични члан	субјекат	предикат	прави објекат	допусна одредба

¹⁸ То није ни проста реченица у традиционалном смислу (она која се састоји само од субјекта и предиката, означених једном речју), јер није потпуна – недостаје јој један члан.

Дакле, два члана ове независне ПР-е исказана су зависном ПР-ом: прави објекат и допусна одредба. Структура ПР-е која је допусна одредба изгледа овако:

Како гласи реченични члан	<i>претходног дана</i>	<i>су долазили</i>	<i>мајстори</i>	<i>да оправе радијаторе</i>
Који је то реченични члан	прилошка одредба за време	предикат	субјекат	одредба циља

Функцију одредбе циља у њој врши намерна зависна реченица – *да оправе радијаторе*. ПР из пр. 18 је вишеструкосложена, јер једна зависна ПР у њој и сама садржи зависну.

3. Шта би биле проста и сложена реченица у комуникативно-граматичком приступу

3.1. Стевановић (³1979: 22) каже следеће: „По правилу реченице по саставу су просте и сложене.” Од тога заиста можемо поћи, али морамо утврдити две ствари: 1) о којој реченици је реч – комуникативној или предикатској, и 2) шта за сваку од њих значи да је проста одн. сложена.

КР је комуникативна целина. Њоме се може изводити један говорни чин,¹⁹ и у том случају можемо рећи да је то **проста комуникативна реченица**. Њоме се могу изводити и два говорна чина, па и више њих; у том случају бисмо могли рећи да је то **сложена комуникативна реченица**.²⁰ Пошто се говорни чинови изражавају независним ПР-ама, можемо рећи и да је проста КР она која се састоји од једне независне ПР-е, а сложена она која се састоји од двеју или више њих. Према томе, структура КР-е је битно другачија ако је она проста и ако је сложена.

На пример, КР-е у пр. 20 биле би просте, јер свака од њих даје по једно обавештење, а она у пр. 21 сложена, јер даје два обавештења:

(20) Мика је ушао у кућу. Скинуо је капут.

(21) Мика је ушао у кућу и скинуо капут.

¹⁹ Овде се појављује један термилошки проблем: појам говорног чина – као друштвене акције која се изводи употребом језика – предвиђен је школским програмом тек у 4. разреду гимназије. Како онда питати колико се говорних чинова изводи једном КР-ом? Могли бисмо, наравно, употребити појмове нижег реда и питати колико се њоме даје обавештења, поставља питања, изриче заповести итд.; али би нам био потребан и надређени појам, који би обухватио све те комуникативне функције. У том случају решење би могло бити израз „ужа порука”.

²⁰ Уп.: „Оно што је битно са гледишта синтаксичке анализе јесте то да КР-е представљају најмање функционалне (тј. акционе) целине у оквиру којих се реализују говорни чинови. Другим речима, КР представља реализацију једног целовитог, тј. завршеног, говорног чина [...] или пак целовитог споја два или више чинова [...]” (Поповић 1996: 3, курзив ауторов).

Реченицу из пр. 20 можемо пресећи на два дела (ако занемаримо питање везника *и*, који се, иначе, прозодијски везује за други део) – на две независне ПР-е, јер је свака ситуација означена по једном независном ПР-ом.

Кад дођемо до независне ПР-е, онда гледамо од којих се чланова она састоји. На пример, видели смо да независне ПР из пр. 22 и 23 имају исту структуру, јер се састоје од истих чланова – прилошке одредбе за време, субјекта, предиката и правога објекта:

(22) малочас је Мика скинуо капут

(23) пошто је ушао у кућу, Мика је скинуо капут

Затим гледамо које синтаксичке јединице врше функцију тих чланова – реч, синтагма или зависна ПР. У ПР-и из пр. 23 један реченични члан (одредба за време) исказан је зависном реченицом – и за такву ПР-у рећи ћемо да је **сложена**. Ако је и сама зависна реченица у њој виша за другу зависну, онда је најшира ПР **вишеструкосложена**. Ако су пак сви чланови реченице исказани речју (као у пр. 22) или синтагмом, онда имамо посла с **простом предикатском реченицом**.²¹

Простом комуникативном реченицом изводи се један говорни чин без обзира на то чиме су исказани чланови независне ПР-е која сачињава ту комуникативну – да ли су ти чланови исказани речима и синтагмама или је неки од њих исказан зависном клаузом. Тако долазимо и до привидног парадокса из наслова овог рада: једна проста комуникативна реченица може бити остварена једном (зависно)сложеном независном предикатском реченицом – као у пр. 2, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 15–19.

Укратко, о простој и сложеној реченици можемо говорити и у оквиру К-Г приступа, али најпре морамо знати *о којој реченици говоримо – комуникативној или предикатској*, будући да за сваку од њих појам простог одн. сложеног значи друго.

3.2. Колико су нам битни појмови просте и сложене КР-е и просте и сложене ПР-е?

Кад анализирамо КР-у, прво што треба да учинимо јесте да видимо од колико се независних ПР-а састоји – дакле, да видимо да ли је проста или сложена. Дакле, појмови просте и сложене КР-е су нам итекако потребни, јер је структура КР-е различита ако је она проста и ако је сложена.

Међутим, са ПР-ом ствари стоје другачије: структура за њу значи од којих се чланова састоји; а њена структура је иста и ако је проста и ако је сложена, јер у оба случаја има исте чланове. А зависне ПР-е се у школи не обрађују онда кад се обрађују реченични чланови, него накнадно, знатно касније. Дакле, у настави

²¹ Овај последњи термин налазимо на једном месту и у *Синтакси* Љ. Поповића: „У зависношћом реченицама, тј. предикатским реченицама у којима постоји конституент изречен зависном реченицом, информативна актуализација се врши на основу принципа који важи и за просте предикатске реченице” (Поповић ¹³2014: 374).

има смисла говорити о *простим* и (*зависно*)*сложеним* ПР-ама тек онда кад се обрађују зависне реченице, а не онда кад се обрађује структура ПР-е.

Ево и примера. Ако желимо да анализирамо ПР-у *Мика куца поруку*, да ли је прво што треба рећи да је то једна проста ПР? Очигледно да не, јер се проста ПР-а, заправо, дефинише негативно: то је она ПР-а која *не* садржи зависну реченицу. Уместо тога, треба да утврдимо да се та реченица састоји од субјекта, предиката и правог објекта. Тек кад будемо имали реченицу *Ко нема другу посла, куца поруку* можемо увести појам (зависно)сложене ПР-е, и према њему негативно дефинисати и појам прости ПР-е.

4. Традиционални и комуникативно-граматички приступ у поређењу

4.1. Сада ћемо упоредити појмове и термине из традиционалног и (овде мало надограђеног) К-Г приступа.

Најпре, видели смо да је у традиционалном приступу термин *реченица* двозначан:

Појам	Традиционални приступ	К-Г приступ
Оно што почиње великим словом а завршава се завршним знаком интерпункције	реченица	комуникативна реченица
Синтаксичка јединица организована око предиката	реченица	предикатска реченица

Зато ћемо се у следећој табели користити прецизним појмовима КР-е и ПР-е:²²

Појам	Традиционални приступ	К-Г приступ
Предикатска реченица која „не може да стоји сама”, него је конституент у оквиру друге ПР (или синтагме)	зависна реченица	зависна ПР
Предикатска реченица која „може да стоји сама”	_22	независна ПР

²² Поповић (2003: 132) бележи да Стевановић говори о самосталној реченици, али констатује да тај назив „није код Стевановића добио статус термина”.

КР која је састављена од двеју или више независних предикатских реченица у напоредном односу	напореднословљена / независнословљена реченица	словљена КР
КР која је састављена од једне независне ПР	проста реченица	проста КР
Предикатска реченица која не садржи зависну	проста реченица	проста ПР
Предикатска реченица која садржи зависну	зависнословљена	(зависно)словљена ПР, која је виша / шира за зависну; може бити и вишеструкословљена
Део више / шире (зависнословљене) предикатске реченице који остаје кад се од ње одузме зависна	главна / управна реченица	–

Са ове тачке гледишта, дакле, у традиционалном приступу двозначан је не само термин *реченица* – јер покрива и комуникативну реченицу и предикатску реченицу – него и термин *проста реченица* – јер означава и ону комуникативну којом се изводи само један говорни чин и ону предикатску чији ниједан члан није реализован зависном предикатском реченицом.

Термин *словљена комуникативна реченица* означава исто оно што у традиционалном приступу означава термин *напореднословљена/независнословљена реченица*. Термин *словљена предикатска реченица* покрива оно што се у традиционалном приступу означава термином *зависнословљена реченица*, али обухвата и оно што се у традиционалном приступу не узима у обзир, а то је *вишеструко словљена реченица*.

Паралелу између самих појмова одн. термина у двама приступима могли бисмо приказати на следећи начин:

Традиционални приступ	Комуникативно-граматички приступ
реченица	комуникативна реченица
	предикатска реченица
проста реченица	проста комуникативна реченица
	проста предикатска реченица
сложена реченица	сложена комуникативна реченица
напоредносложена реченица	сложена предикатска реченица (виша/шира за зависну)
зависносложена реченица	
зависна реченица	зависна ПР
главна/управна реченица	–
–	независна ПР

4.2. Да се вратимо на недоумице с почетка овог излагања.

По чему се разликују главна/управна и виша реченица? По томе како гласе: главна је оно што од зависносложене остаје кад се од ње одузме зависна, а виша обухвата и зависну (па је једнака зависносложеној).

По чему се разликују проста и предикатска реченица? Предикатска реченица може бити проста (кад су сви њени чланови исказани речју/синтагмом) и сложена (кад садржи бар једну зависну). Просте и сложене могу бити све ПР-е – и независне и зависне.

Појму главне/управне реченице у К-Г приступу не одговара ниједан појам; можемо описно рећи да је то остатак више реченице – онај део који остаје кад од ње одузмемо зависну.

У оба приступа постоји термин *зависна реченица* и он означава исти појам. Међутим, оно од чега је она „зависна” различито је: у традиционалном приступу зависна реченица зависи од „главне/управне реченице”, а у К-Г од шире структуре (друге ПР-е или неке синтагме) у коју је уклопљена и у оквиру које има синтаксичку функцију.

4.3. Стевановићеви појмови просте и просте проширене реченице, како их он објашњава и илуструје примерима (Стевановић ³1979: 23; 1954: 285–286) подразумева две ствари. Прво су синтаксичке јединице у функцији субјекта: ако је то реч, онда је у питању проста реченица, а ако је то синтагма,²³ онда је то проста проширена реченица.²⁴ Друго је број реченичних чланова: реченица је

²³ У К-Г приступу под синтагмом се подразумева само оно што Стевановић назива зависном синтагмом (в. нпр. Поповић ¹⁵2014: 210–212 и другде).

²⁴ Стевановић реченицу сматра простом проширеном и ако се предикат састоји од двеју или више речи – тј. ако је сложен (што закључујемо на основу примера *Славко не може донети књигу* – Стевановић ³1979: 23) или ако се – што може важити и за субјекат – састоји од „две или више напредно употребљених речи” (нпр. *Ја овде седим и чекам* – Стевановић 1954: 285).

проста ако има само субјекат и предикат, а проста проширена ако има и одредбе и/или допуне.

Међутим, у К-Г приступу сматра се да број обавезних чланова ПР-е зависи од значења одн. валенце глагола, те да се реченични модел, који подразумева предикат и чланове које он захтева (субјекат и допуне) може проширивати само прилошким одредбама (нпр. Поповић ¹⁵2014: 255). Другим речима, термин *проста предикатска реченица* не треба повезивати са бројем чланова, него са јединицама које врше те синтаксичке функције.

5. О терминима *проста* и *сложена реченица* у трима скорашњим граматицама

5.1. *Синтакса савременог српског језика* (Пипер и др. 2005) као поднаслов има *Проста реченица*, а тај се термин јавља и десетак пута у поднасловима унутар саме граматике. Упркос томе, појам прости реченице се нигде не дефинише, чак ни у Уводу. Једино у поглављу „Проста реченица као синтаксичка целина” Владислава Петровић каже: „Просту, независну, неинтегрисану реченицу, као јединицу синтаксичког нивоа у српском језику конституише предикат са финитним глаголским обликом [...]” и, нешто даље: „Проста реченица гради и сложену реченицу као синтаксичку јединицу вишег реда која мора бити састављена од најмање две финитне предикације, односно прости реченице” (Пипер и др. 2005: 478, одн. 479). Можемо закључити да се под простом реченицом подразумева реченица с једним предикатом, а да се формулацијом „проста, независна, неинтегрисана реченица” одређује предмет ове граматике (или бар овог поглавља). У светлу К-Г приступа, ова грамика је посвећена простим независним ПР-ама (ако изузмемо поглавље о глаголским облицима, где се разматра њихова употреба и у независним и у зависним ПР-ама) и простим КР-ама.

5.2. Живојин Станојчић у *Граматици српског књижевног језика* (Станојчић 2010) углавном следи М. Стевановића, али уводи и понеки термин – мада не и одговарајући појам – из К-Г приступа. Такав хибридни апарат отвара широк простор за недоумице: *реченица* се дефинише као језичка јединица „којом се изриче завршена порука” и „изговорена је са интонацијом која обједињује речи које је чине”; *проста комуникативна реченица* је исто што и реченица, „при чему атрибут *комуникативна* проистиче из њене функције у општењу говорника са саговорником”, а њен основни тип чини структура састављена од субјекта и предиката; с њом се изједначава и „проста предикатска реченица” (али, за разлику од других, овај термин није одштампан курзивом).

У „сложеној комуникативној реченици” има „онолико прости реченица колико има предиката, тј. личних глаголских облика” (Станојчић 2010: 287), а прости реченице могу бити у напоредном и зависном односу (*исто*: 387). Објашњење зависног односа (*исто*: 395) у најмању руку не разрешава тешкоће и иначе својствене традиционалном приступу:

Зависни однос значи да је једна од простих реченица у сложеној, у смислу синтаксичких веза – *зависни конституент* сложене реченице, и то тако што има синтаксичку функцију одредбе или допуне једној речи у њеној надређеној, управној (главној) реченици [...].

5.3. У *Нормативној граматици српског језика*²⁵ Предраг Пипер и Иван Клајн развијају особен појмовно-термиолошки апарат. **Реченица** је „најмања језичка јединица која може самостално имати комуникацијску функцију и која се у говору може актуелизовати као исказ” (Пипер и Клајн ²2014: 257). Ако има један предикат, реченица је **проста**, а ако их има два или више, она је **сложена** (*исто*: 258, 265). И проста и сложена реченица одликују се и смисаоном и интонацијском/интерпункцијском завршеношћу (*исто*: 455). Сложена реченица се састоји од најмање два **предикацијска дела**, који се могу налазити у напоредном односу (па је таква реченица **напоредносложена**) или зависном (па је таква реченица **зависносложена**). Сложена реченица није спој простих реченица, јер њени предикацијски делови нису смисаоно и интонационо завршени и не употребљавају се самостално у комуникацији; при томе могу имати ред речи различит од оног у простој реченици, а могу бити и формално непотпуни (*исто*: 455).

Што се тиче зависносложене реченице, овај приступ је сасвим традиционалан, иако се терминологија разликује. Наиме, зависносложена реченица има два дела – **основну реченицу**, који је њен главни (управни) предикацијски део, и **клаузу**, који је њен зависни предикацијски део; нпр. у зависносложеној реченици *Понела је кишобран, јер пада киша* основна реченица је *Понела је кишобран*, а клауза *јер пада киша*. Сама клауза се дефинише на следећи начин (Пипер и Клајн ²2014: 454):

Клауза је зависни предикацијски део зависносложене реченице, који допуњава или проширује основну реченицу, у коју је клауза укључена [...].

Овде можемо изнети два запажања. Најпре, упркос томе што се објашњава да предикацијски део сложене реченице није исто што и проста реченица, један предикацијски део зависносложене реченице се назива *основном реченицом* – дакле, ипак *реченицом* (која је, насупрот томе, раније дефинисана као јединица са комуникацијском функцијом, интонационо/интерпункцијски завршена). Друго, клауза и овде, као и у традиционалном приступу уопште, у исто време и „допуњава и проширује основну реченицу” (дакле, налази се ван ње) и „укључена је” у њу (дакле, налази се унутар ње).

²⁵ Наслов ове граматике је, заправо, преузак: она је и дескриптивна и нормативна. Наравно, норма се може тицати само појединих решења у говорној пракси, док се граматичка решења (дескриптивни апарат) не могу прописати.

6. Одакле потичу разлике између двају приступа

6.1. Ни традиционални ни комуникативно-граматички приступ нису случајни ни произвољни, него оба произлазе из усредсређености на одређене особине реченице – само што су у питању различите особине.

Једна од тих особина јесте њена линеарност – „протегнутост” у времену (ако је у питању говор), односно у простору (ако је у питању писање). Реч је о једном од, како је сматрао Сосир, два битна својства језичког знака – његовој линеарности (друго битно својство је арбитрарност, немотивисаност); ево Сосирових речи (1977: 138; курзив ауторов):

Како је ознака аудитивне природе, она се одвија само у времену и има карактере које добија од времена: а) *представља једну просторност*, и б) *та је просторност мерљива само у једној димензији*: то је линија.

[...] Насупрот визуелним ознакама (поморски сигнали, итд.), које могу показивати симултане компликације у неколико димензија, акустичне ознаке располажу само линијом времена; њихови елементи се појављују један за другим; они чине ланац. Тај њихов карактер одмах се види чим се представе писмом, чим се редослед у времену замени просторном линијом графичких знакова.

Могли бисмо рећи да традиционални приступ, тиме што „сецка” реченицу на делове, а тек онда посматра однос међу тим деловима, полази управо од линеарности реченице. Зато се реченице и деле „по саставу”, при чему се под саставом подразумева спој (линеарно протегнутих) саставних делова. Тај је приступ интуитивно прихватљив бар из два разлога: полази од онога што се налази пред очима – а то је низ, ланац речи; уз то, делови „сложене” реченице одговарају у великој мери интонационим целинама које постоје у њој, односно деловима између којих постоје паузе у говору.

К-Г приступ је, с друге стране, по природи структуралистички: полази од реченице као структуре, као целине чији се делови не држе на окупу само тако што су постављени један уз други, него и захваљујући томе што су повезани нарочитим односима – као што су валенца, рекција, напоредни односи и др. Тај је приступ тежи, јер захтева разумевање тих односа, интерпретацију онога што се пред очима појављује као линеарни поредак речи. Интонација одн. паузе ту нису од велике важности, јер су оне пре у вези са линеарношћу него са структуром реченице.

Кад се КР састоји од независних ПР-а у напоредном односу, њена линеарност и структура се поклапају: поделити такву КР-у на независне заиста значи утврдити њену структуру. Међутим, кад су у питању (зависно)сложене ПР-е, њихова линеарност прикрива њихову структуру, која подразумева уклопљеност зависне реченице у вишу: ако такву ПР-у поделимо вертикалном цртом на „главну” и зависну, нисмо утврдили њену структуру, него смо само од целине одсекли један њен део.²⁶ Логичка несагласност у оквиру традиционалног приступа коју

²⁶ Треба рећи да зависна реченица може бити интегрисана у вишу структуру у различитом степену, што је у вези с тим што дихотомија између независних и зависних реченица није оштра, него су

смо поменули у т. 2.1. – да се зависна реченица истовремено посматра и као да врши службу неког дела главне реченице (што имплицира да се налази *унутар* ње) и да се за њу везује (што значи да се налази *ван* ње) – потиче од бркања линеарности реченице и њене структуре.

Стога ни подела реченица на просте и сложене према броју предиката није адекватна, јер превиђа битну разлику између јединица којима припадају ти предикати – да ли припадају вишој структури (вишој, широј реченици или синтагми) или нижој (зависној реченици). Та подела је заснована на линеарној природи реченице, а не на њеној структурираности.

6.2. С тим у вези јесте још једна разлика између традиционалног и К-Г приступа. Наиме, и у једноме и у другоме јавља се појам вертикалне димензије, односно хијерархије: у традиционалном приступу говори се о *подређеној* реченици, одн. о њеном односу *подређености* према управној реченици²⁷, а у К-Г приступу говори се о *вишој* (предикатској) реченици – а то је она која обухвата зависну. Треба, међутим, приметити да је у двама приступима вертикална димензија део различитих метафора, односно да се хијерархија тиче различитих појмова. У К-Г приступу реченица се, видели смо, посматра као структура; а пошто се структура уопште разуме као грађевина, и у реченици су, као и у свакој грађевини, елементарни делови доле, а сложенији горе – па је „виша” реченица она која је комплекснија у односу на зависну.²⁸ Реч је, дакле, о хијерархији по сложености: појам хијерархије потиче од „спратности” структуре.

У традиционалном приступу појма структуре нема, него се вертикална димензија користи за метафоричко разумевање других апстрактних појмова. Наиме, ако имамо у виду однос део : целина, зависна/споредна реченица је за целу сложену реченицу мање важна од управне/главне (како сугеришу и сами термини *споредна* одн. *главна*); стога је у питању хијерархија по важности. А ако имамо у виду однос део : део, управна/главна реченица је она од које зависна/споредна зависи, она која овом другом управља (о чему говоре и сами термини *зависна* одн. *управна*); реч је, дакле, о хијерархији по контроли.

то два пола континуума који садржи и многе прелазне случајеве (в. и Блиндорн 2008). То је, међутим, тема која превазилази оквире овог рада.

²⁷ Исто можемо запазити и у изворном грчком термину *хијотакса*, одн. његовом преводу на латински *субординација*.

²⁸ Одатле и тривијална чињеница да се сви дијаграми којима се нека целина разлаже на делове (па и они који представљају синтаксичку структуру реченице – в. Поповић¹⁵2014) цртају одозго надоле, а не одоздо нагоре.

ЛИТЕРАТУРА

Блидорн 2008: Hardarik Blühdorn, "Subordination and coordination in syntax, semantics and discourse – Evidence from the study of connectives", у: *'Subordination' versus 'Coordination' in Sentence and Text* (Cathrine Fabricius-Hansen, Wiebke Ramm, eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, стр. 59–85.

Дик и др. 2005: Simon Dik, Kees Hengeveld, Elseline Vester, Co Vet, "The hierarchical structure of the clause and the typology of adverbial satellites", у: *Crucial Readings in Functional Grammar* (M. P. Anstey, J. L. Mackenzie, eds.), Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2005, стр. 169–215.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, „Распоред клауза у независносложеној реченици”, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа / Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998, стр. 11–35.

Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија (2. издање; 1. издање 1894).

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика – Проста реченица* (У редакцији Милке Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига, Матица српска, 2005.

Пипер и Клајн 2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2014. (друго, измењено и допуњено издање).

Поповић 1997–2000: Поповић, Љубомир, „Комуникативно-граматичка анализа реченице”, *Свет речи*, бр. 2/3, 1997, стр. 11–18; бр. 4/5, 1997/98, стр. 14–30; бр. 6/7/8, 1998, стр. 9–21; бр. 9–12, 1999/2000, стр. 11–23.

Поповић 1982: Ljubomir Popović, „Iz problematike konstituisanja i struktuiranja složenih rečenica: nezavisne i zavisne rečenice”, *Књижевност и језик*, год. XXIX, бр. 1, 1982, стр. 1–15.

Поповић 1996: Љубомир Поповић, „Интегрални приступ комуникативним реченицама (систем врста независних предикатских реченица као граматикализација говорних чинова и анализа комуникативних реченица као најмањих завршених јединица текста и дискурса)”, *Књижевност и језик*, год. XLIV, бр. 1–2, 1996, стр. 1–41.

Поповић 1998: Љубомир Поповић, „Реченични функтори”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, год. 27, бр. 2, 1998, стр. 385–403.

Поповић 2003: Љубомир Поповић, „Реченица’ као централни термин традиционалне синтаксе”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, 2003, стр. 87–138.

Поповић 152014: Љубомир Поповић, „Синтакса” [без потпоглавља „Систем глаголских облика и његова употреба”], [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир

Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2014. (15. издање; 1. издање 1989).

Програми: *Наставни планови и програми за основне и средње школе*, Завод за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије. Доступно на сајту <http://www.zuov.gov.rs/poslovi/nastavni-planovi/nastavni-planovi-os-i-ss/> (сајт посећен 1. 2. 2017).

Сосир 1977 [1949]: Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Београд: Nolit (preveo Sreten Marić) (2. izdanje).

Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар, 2010.

Стевановић ²1954: Михаило Стевановић, *Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Нови Сад: Издавачко предузеће „Братство–јединство”, 1954. (2. издање).

Стевановић ³1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) – II, Синтакса*, Београд: Научна књига, 1979. (3. издање).

Стевановић, В. 1977: Vladimir Stevanović, *Nastavni planovi i programi srpskohrvatskog jezika i književnosti za osnovnu školu u SR Srbiji*, Београд: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, 1977.

Талми 2000: Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics, Vol. I: Concept Structuring Systems*, Cambridge/London: The MIT Press, 2000.

Duška B. Klikovac

HOW A SIMPLE SENTENCE CAN BE COMPLEX
(On the classification of sentences according to “composition”)

Summary

This paper discusses two approaches to sentence analysis that are the most relevant to the Serbian language teaching – the traditional approach and the communicative-grammatical approach. A comparison of their conceptual-terminological inventories is provided, and, following an analysis of pertinent examples, the traditional grammar concepts and terms are characterized in light of the communicative-grammatical approach. Thereby, special attention is devoted to the integration of the traditional concepts of simple, complex and compound sentences into the latter approach. In addition, the paper discusses the theoretical solutions regarding the notions

of simple and complex sentences applied in three recent grammars of the Serbian language. Finally, the whole issue is considered from a broader theoretical perspective, in relation to two aspects of a sentence – its linear realization and its constituent structure.